

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АДЕМИЯСЫ
ФИЛОСОФИЯ ЖАНА САЯСИЙ-УКУКТУК ИЗИЛДӨӨЛӨР
ИНСТИТУТУ**

**К.КАРАСАЕВ атындагы БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК
УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ-ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИ

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д.09.16.534.

**Кол жазма укугунда
УДК: 39:304.5 (575.2)(043.3)**

КАЛМАМАТОВА ЗАМИРА АБДЫРАХМАНОВНА

**ААЛАМДАШУУ ШАРТТАРЫНДА КЫРГЫЗДАРДЫН
ЭТНОМАДАНИЯТЫНДАГЫ МАРГИНАЛДУУЛУК ФЕНОМЕНИ**

Адистиги : 09. 00. 11 – социалдык философия

**Философия илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган
диссертациянын авторефераты**

Бишкек- 2016

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин философия жана саясат таануу кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: философия илимдеринин доктору
Үтүров Кытайбек Үтүрович

Расмий оппоненттер: философия илимдеринин доктору, профессор
Мукасов Ысманалы Мукасович
философия илимдеринин кандидаты
Искендерова Акылай Кубатбековна

Жетектөөчү мекеме: Ж.Баласагын атындагы КУУнун философия жана методология кафедрасы, 720033, Бишкек шаары, Фрунзе к, 547

Диссертациялык иш 2016- жылдын 24-февралында саат 12.00.дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр Институтунун, К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин жана Кыргыз-түрк «Манас» университетинин алдындагы философия илимдери боюнча докторлук (кандидаттык) жана маданият таануу боюнча кандидаттык диссертацияларды коргоо үчүн түзүлгөн Д.09.16.534 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265-а.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасында таанышууга болот (720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265-а.).

Автореферат 2016-жылдын «__» _____ таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, философия
илимдеринин кандидаты ,у.и.к.**

Н.С. Акматова

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Этномаданияттагы маргиналдуулук проблемасы Көз каранды эмес Мамлекеттердин Шериктештиги (КМШ) үчүн өзгөчө маанилүү. Анткени, биринчиден, СССР кулагандан кийин миллиондогон адамдар өздөрүнүн этноулуттук түзүмү жайгашкан аймактардан сырткары жерлерде калып, өз укуктары жетишээрлик деңгээлде корголбогон этникалык азчылыктарга айланган. Мындай жагдайда этномаданий маргиналдардын проблемасын изилдөө алардын жүрүм-турумун түшүнүү жана прогноздоо, о.э. ылайыктуу саясатты иштеп чыгуу үчүн пайдалуу боло алат. Жакын чет мамлекеттердеги этникалык азчылыктардын көп сандаган топторунун болушу КМШ өлкөлөрүнүн өз ара алакаларындагы жана алардын айрымдарынын ички саясатындагы чыңалуунун туруктуу түрдө жана кооптуу маанайда өсүшүнө булак болуп калуусу толук ыктымал. Мындай шарттарда жаңы этникалык азчылыктардын, ири алдыда, КМШ өлкөлөрүндө эмгек мигранты болуп жүргөн кыргыздар жаңы башкаруу күчтөрүнүн саясий оюндарында барымтага же курмандыкка айланып кетүүсү толук мүмкүн. Же болбосо, этникалык азчылыктар КМШ ичиндеги мамилелерди стабилдештирүүгө мүмкүндүк берген интеграциялык элементке айлана алышат. Экинчиден, мурунку СССРге кирген мамлекеттердеги жалпы социалдык-экономикалык жана социалдык-саясий жагдайлардын начарлашы, калктын жашоо-тиричилигинин деңгээлинин этностор ортосундагы жаңжалдар жана кылмыштуулуктун өсүшүнө байланыштуу төмөндөшү постсоветтик жарандардын эмиграциясынын ири агымынын болушун шарттаган. Берилген диссертациялык иште дал ушул адамдардын жашоо-тиричилигинде пайда болгон айрым бир өзөктүү проблемалар каралды.

Этномаданий маргиналдуулук проблемасы практикалык-саясий өнүктө гана эмес, илимий-теориялык маанайда да өзгөчө мааниге ээ. Себеби, аталган көйгөй маданият, этнос, инсан сыяктуу заманбап коом таануунун эң талуу жеринде орун алган. Бүгүнкү күндө дүйнөлүк саясий процесстерде, этностор аралык жана маданияттар аралык мамилелерде болуп жаткан терең өзгөрүүлөр ата мекендик коом таануу үчүн салыштырмалуу жаңы болуп саналган түшүнүктөрдү киргизүүнү, маданияттардын өз ара алакасынын механизмдери тууралуу маселени тактоону, заманбап дүйнөдөгү этностор ортосундагы мамиленин жаңы кырлары менен өнүктөрүн изилдөөнү талап кылат.

Диссертациянын темасынын илимий программалар жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациянын темасы Ош мамлекеттик университетинин философия жана политология кафедрасынын тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Берилген иштин негизги **максаты** болуп ааламдашуу шарттарында кыргыздардын этномаданиятындагы маргиналдуулуктун маңыздуу социалдык-философиялык мүнөздөмөлөрү менен анын конкреттүү көрүнүштөрүн аныктоо эсептелет. Изилдөөнүн жүрүшүндө маргиналдуулук проблемасын изилдөөдөгү социалдык-философиялык жобону негиздөөгө жана өнүктүрүүгө аракеттер жасалды. Мындан сырткары, автор тарабынан бул жобо айрым бир мамлекеттин чегиндеги жана мамлекеттер ортосундагы ар кыл этномаданий түзүмдөрдүн өз ара алакасынын көп жактуу процесси катары чечмеленди.

Белгиленген максатка ылайык иштин төмөнкү **милдеттери** аныкталды:

- Этномаданий маргиналдуулук проблемасынын калыптанган салттуу ыкмаларына жалпы талдоо жүргүзүү;
- Этномаданий маргиналдуулуктун маңыздык типологиялык белгилерин аныктоо жана анын маданий функцияларын ачып берүү;
- Маргиналдуулук феноменинин этномаданий нормага болгон алакасын ачып берүү жана девианттуулук жана аномия түшүнүктөрүнө жакындаштыруу;
- Маргиналдык новациялардын кыргыздардын этномаданиятына тийгизген таасиринин конструктивдүү жана деструктивдүү мүнөзүн көрсөтүү;
- Массалык коомдун өнүгүүсүнүн мезгилиндеги маргиналдуулуктун ааламдашуу процессинин мыйзам ченемдүүлүгүн негиздөө;
- Эгемендүү Кыргызстандын маданиятындагы маргиналдуулуктун өнүгүшүнүн аксиологиялык маанисин (тенденцияларын) ачып берүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Кыргыз Республикасында кыргыздардын этномаданиятындагы маргиналдуулук феноменине арналган комплекстүү философиялык изилдөө жүргүзүлгөн эмес. Диссертациялык иште системалуу формада маргиналдуулук феноменине социалдык-философиялык анализ жүргүзүү анын калыптануусунун, өнүгүүсүнүн жана функцияланышуусунун өзгөчөлүктөрүн ачып берүү аракети көрүлгөн.

Диссертацияда белгилүү бир илимий жанылыкка изилдөөнүн кээ бир бөлүктөрү ээ болду. Биз белгилүү бир денгээлде илимий жанылыкка төмөнкүлөрдү таандык кылсак болот:

- Маргиналдуулук түшүнүгүн пайдалануу чектери такталды; социалдык, статустук-ролдук жана этномаданий маргиналдуулук түшүнүктөрү бири биринен айырмаланды.
- "Маргиналдуу инсан", "маданияттар ортосундагы өз ара алака", "этникалык маданият", "аномия", "ассимиляция", "этномаргинал" терминдеринин категориалдык-түшүнүк аппараты такталды. Мында маргиналдуу инсан инсандын өзгөчө тиби, маданий гибрид, эки ар башка элдин маданияттары менен каада-салттарынын ортосунда чалынып, аң-сезиминин дуализми (эрежелери менен кабыл алууларынын кош маанайы),

так кесе аныкталган маданий параметрлеринин жоктугу, пикирлери менен иш-аракеттеринин туруксуздугу жана карама каршылыктуулугу менен мүнөздөлгөн адам катары каралды.

- Диссертацияда маргиналдуулук феноменинин этномаданий нормага болгон алакасы ачылып берилди жана маргиналдуу субъект адеп аномиялуу же девианттуу экендиги, бирок андан кийин ал нормага ыңгайлаша алаары көрсөтүлдү.

- Кыргыздардын этномаданиятынын өнүгүүсүндө конструктивдүү жана деструктивдүү функцияларды аткаруучу маргиналдык новациялардын революциялык мүнөзү ачылып берилди.

- Этномаданий маргиналдуулук феномени туруктуулук (статика) менен өзгөрмөлүүлүктүн (динамика) биримдиги катары ачылып берилди. Динамикалуулуктун көз карашында этномаданий маргиналдуулук субъекттин (топтун, жамааттын) бир маданий-тилдик чөйрөдөн экинчисине өтүү процесси катары аныкталды. Этномаданий маргиналдуулукту статикалык өңүттө изилдөө аркылуу анын субъектисинин маңыздуу касиеттерин аныктоо аракеттери жасалды.

- Этномаданиятты изилдөөнүн негизинде объективдүү-тарыхый тенденциялар катары маргиналдуулук феноменинин перманенттүүлүгү туурасындагы жыйынтык чыгарылып, социумдун өнүгүүсүнүн конкреттүү-тарыхый шарттарында пайда болгон маргиналдуулуктун кээ бир түрлөрүнүн локалдуу-убакыттык мүнөзү жөнүндө да кеп болот.

Изилдөөнүн теориялык жана практикалык мааниси болуп анын негизги жоболору менен корутундулары маданияттын, инсандын социалдык-философиялык теорияларын, о.э. дүйнөлүк саясий процесстин теорияларын андан ары иштеп чыгуу ишинде пайдалануу мүмкүндүгү эсептелет. О.э. диссертациянын материалдары маданияттар аралык жана этностор аралык мамилелердин чөйрөсүндөгү бышып жетилип, чечилүүнү күтүп жаткан көйгөйлөрдүү чечүү ишинде практикалык сунуштарды иштеп чыгуу үчүн да пайдаланыла алат. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жалпы мазмунун аныктаган теориялык жоболор социалдык философия, социология, саясат таануу (политология) жана маданият таануу (культурология), дүйнөлүк саясий процесстин теориялары, о.э. этностун теориясы жана инсандын теориясы менен байланышкан атайы курстар боюнча дарс окуу, окуу куралдарын даярдоо ишинде пайдаланыла алат.

Коргоого сунушталуучу негизги жоболор. Маргиналдуулукка болгон социалдык-философиялык анализдин натыйжасында коргоого төмөнкү жоболор сунуш кылынат:

1. Ар бир этноулуттук маданият географиялык, тарыхый, технологиялык жана турмуш-тиричилик сыяктуу спецификалуу чөйрөлөрдө калыптануу менен өз тилин, маданий коддорун, дүйнө көрүмүн, өзүнө гана таандык дүйнө элесин (картина мира) иштеп чыгат.

2. Маданияттар аралык өз ара алаканын тогуз жолдун тоомундагы, же фокусундагы индивиддин (топтун, жамааттын) абалын мүнөздөгөн

маргиналдуулук түшүнүгү алгачкы жолу XX кылымдын биринчи жарымында америкалык социалдык илимде европалык эмес дүйнөгө таандык инсанды туюнтуу максатында пайда болгон.

3. Колдо болгон илимий адабияттын анализи төмөнкүдөй эки корутунду жасоого мүмкүндүк берет. Биринчиси, советтик изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде бир катар баалуу байкоолор кездешет, маанилүү көлөмдөгү тарыхый-политологиялык материал жалпыланган, бирок, теориялык жактан маргиналдуулук жана маргиналдуу инсан түшүнүктөрү, о.э. этномаданий маргиналдуулук феномени жетишээрлик иштелип чыккан эмес. Экинчи корутунду КМШ аймагы менен ата мекендик илимий адабияттагы маргиналдуулук феноменин изилдөө тажрыйбасы анча чоң эмес, о.э. изилдөөнүн объектисинин татаалдыгы менен көп кырдуулугу бул кубулушту социалдык-философиялык өңүттө изилдөө зарылдыгын жаратат.

4. Ааламдашуунун заманбап шарттарында этникалык, же этномаданий маргиналдуулук салттуу маданияттардын этникалык спецификалары менен кагылышкан Батыштын унификацияланган урбанисттик (латынчадан urbanus – шаардык) маданиятынын экспансиясы менен тыгыз байланышкан. Кыргыз этномаданиятынын шарттарында мындай кубулуш СССРдин орусташтыруу жана орусташтыруу саясатынын формасында көрүнгөн.

5. Ар кыл объективдүү жана субъективдүү факторлордун таасири астында кыргыздар XX жана XXI кылымдарда ири масштабдагы миграциянын таасирине чалдыгып, дүйнө өлкөлөрүнө чачырап, дисперсия жана диаспора формасында өнүгүүгө мажбур болгон. Этномаданият проблемалары боюнча илимий адабияттын анализи көрсөткөндөй, кыргыздар дүйнөдөгү эң байыркы этностордун бири болуп саналганы менен алардын дисперстүүлүгү менен диаспоралдуулугунун классикалык маселелерин изилдеген эмгектер азырынча жокко эсе.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Негизги илимий жыйынтыктар менен жоболор изденүүчүнүн кыргыздардын этномаданиятындагы ааламдашуу шарттарындагы маргиналдуулук феноменин изилдөөдөгү жеке салымы болуп эсептелет.

Диссертациянын апробацияланышы. Илимий изилдөөнүн негизги жоболору автор тарабынан эл аралык жана теоретикалык-практикалык илимий конференцияларда апробацияланган. Алар: ОшМУнун Жарчысы (2011,2012,2014), КР ИУАнын философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр Институту (2014), И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы (2011,2014), илимий-теориялык конференциялардын материалдары, «Высшая школа Казахстана» (Алматы, 2014), «Молодой ученый» (Казань, 2016) ж.б.

Диссертациянын натыйжаларынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Илимий изилдөөнүн негизги натыйжалары 12 илимий макалада, анын ичинде 1 макала «Высшая школа Казахстана» (Алматы) , 2 макала «Молодой ученый» (Казань) журналдарында жарык көрдү.

Диссертациянын түзүлүшү. Диссертациялык иш киришүүдөн, эки баптан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

Диссертациялык иштин структурасы изилдөөнүн максаты менен милдеттерин толук чагылдырат. Диссертациянын жалпы көлөмү – 180 бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө илимий ишке жалпы мүнөздөмө берилип, иликтөөгө алынган проблеманын актуалдуулугу, максаты жана милдеттери, илимий жаңылыгы, теориялык-практикалык мааниси, коргоого алынып чыгарылган негизги жоболор, апробацияланышы, структурасы жана көлөмү көрсөтүлдү.

«Проблеманы изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздери» деп аталган **биринчи бапта** этномаданий маргиналдуулук феноменин илимий анализдөөнүн олуттуу өңүттөрү, айтсак, этномаданий маргиналдуулук менен аны шарттаган факторлорду илимий анализге тарткан адабиятка кыскача обзор берилди, о.э. этномаданий жана социомаданий маргиналдуулуктун цивилизациялык системалардагы ролу концептуалдык рефлексиянын деңгээлинде анализденди.

«Этномаданий маргиналдуулукту анализдөөнүн социалдык-эпистемологиялык ыкмалары» деп аталган биринчи параграфта аталган проблеманы окуп-үйрөнүүдө базалык маалыматтар катары ар кыл мүнөздөгү концепциялар, булактар, фактылар, документтер кеңири пайдаланылды.

Дүйнөлүк маданияттар адамзаттын жалпы мурасындагы бирдиктүү бүтүндүктү түзгөндүктөн, айрым элдердин маданий өз алдынчалуулугу коомдук жаңылануу менен башка элдердин каада-салттары, баалуулуктары менен болгон алаканын натыйжасында жаңыланып жана анын мазмуну уламдан улам байып турат. Маданият ар кандай элдердин ортосундагы диалог, ойлом менен тажрыйба алмашуу, башкалардын каада-салты менен баалуулуктарын өздөштүрүү болуп саналат да, туш тараптан корулган (изоляцияланган) шартта ал алдан-күчтөн тайып, акырындык менен өлүп жок болот.

Бир дагы маданият универсалдуу боло албайт, маданияттын универсалдуулугу ар бири өз алдынчалуулук менен уникалдуулукка ээ дүйнөнүн ар башка элдеринин тажрыйбасынан куралат. Маданий өз алдынчалуулук менен маданий айырмачылыктар өз ара тыгыз байланышкан. Ар кыл каада-салттар жанаша жашап, өз ара тыгыз алакада болуп турган маданий көп түрдүүлүк дүйнө элдеринин маданий өз алдынчалуулугунун негизин түзөт да, маданий өзгөчөлүктөр элдердин өз ара бириктирип турган жалпы баалуулуктардын биримдигин буза албайт.

Маданият адамдын ой жүгүртүүгө, анализ жүргүзүүгө болгон дараметтерин чагылдырат да, адамды моралдык жоопкерчилик менен парзды аткарууга жөндөмдүү гумандуу, акыл-эстүү, сынчыл ой жүгүрткөн жандыкка айландырат. Маданияттын жардамы аркасында гана адам өзүн өзү таанып билет, өз ийгиликтери менен жетишкендиктерин баалайт, сындайт, жашоонун маңызын тынымсыз издейт жана бул маңызды чагылдырган чыгармаларды жаратат.

Улуттун рухий турмуш-тиричилигинин ар кыл чөйрөлөрүндөгү улуттук өзгөчөлүктөрдүн табияты ар кандайча көрүнөт: 1) философия

илимдери тарабынан изилденген жалпы өзгөчөлүктөрдүн чөйрөсү; 2) конкреттүү коомдук илимдердин изилдөө объектиси болуп саналган спецификалуу өзгөчөлүктөрдүн чөйрөсү (тилдин же өнөрдүн (искусствонун) улуттук өзгөчөлүктөрү, ар кыл ырым-жырымдардын спецификалуу белгилери ж.б.).

Философия илиминде дегеле маргиналдуулук деп эмнени түшүнөбүз? Маргиналдуулук (латын сөзүнүн *margo* - чети, чек ара) - социалдык философияда жана социологияда кандайдыр-бир социалдык жалпылыкка карата болгон инсандын чек аралык абалын анализге алуу, аны менен бирге психикасына жана жашоо образына белгилүү бир из калтыруу үчүн салттуу колдонулган түшүнүк. Маргиналдуулук категориясы америкалык социолог Р.Парк тарабынан мигранттардын шаар чөйрөсүнө ыйгалаша албоолорунун социалдык-психологиялык кесепеттерин ачып берүү максатында киргизилген. Маргиналдуулук кырдаалдарында коомдо үстөмдүк кылып туруучу топтордун ортосун тең салмакта «маданий аргындар» (гибриддер) кармап турат. Маргиналдуулуктун философиялык түшүнүгү ойломдун заманбап мезгилдеги үстөмдүк кылуучу парадигмасына киргизбеген, рационалдуулуктун тигил же бул доордогу үстөмдүк кылуусунан сырткары өнүккөн эрежелердин, көпчүлүк учурларда асоциалдык жана антисоциалдык ар кыл маданий феномендердин спецификалуулугун, ошону менен бирге эле маданияттын өнүгүүсүнүн магистралдык багытынын карама-каршылыктарын жана парадоксторун ачып көрсөтүүнү да мүнөздөйт. Маданий маргиналдуулуктун өкүлдөрүнө көрүнүктүү ойчул-философтор Ницшени, Маркиз де Садды, Л.фон Захер-Мазохту, А.Артону, Батайды, С. Маллармени ж.б. таандык кылса болот. Маданий маргиналдуулук маселеси постструктурализм философиясында өзгөчө мааниге ээ болот (Делез менен Гваттаринин шизоанализи, Фуконун бийлик генеалогиясы, Дерридин деконструкциясы ж.б.у.с.). Маргиналдуулук феноменине болгон кызыгууну француз структурализи курчутуу менен улантып, структуралар ортосундагы «боштукта» пайда болгон «маргиналдык субъект», «маргиналдык мейкиндик», «маргиналдык пайда болуу» түшүнүктөрүн колдонгон жана өзүнүн чек аралык табиятын бардык ченемде, кыймылда же курамдардын бири-бирине өтүүсүндө таба алган. Бирок алардын бир тараптуу оппозициялык синхрондук келечегиндеги функциясы минималдуу келет, же алардын болуусу, тагыраак айтканда, акыркылардын ортосундагы мейкиндикти толтуруу болгону курамдык иреттүү универсумдун нормалдуу функцияланышуусунун индикатору болуп эсептелет. Постструктурализмде маргиналдуулук түшүнүгү өздүк ошкоштукту кыйратуучу олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болот. Дерридин привилегиялашкан жана баш ийген объекттердин ордун жөн гана алмаштырып коюу, «айырмалоо» идеясын колдогон биринчилик идеясынын өзүн жоготуучу, бири-бирине окшош эмес, көптөгөн бирге жашоолор эле эмес, толук тең укуктуу инстанциялар – маанилүү жана маанилүү эмес, негиздүү жана эпифеноменалдуу идеялары децентрация идеясынын жардамы аркасында алынып салынат. Курамдын борборунун жоктугу (Дерридин пикиринде, курам туурасындагы ойлом

борбор жөнүндөгү ойломду чыгарып салат) башкы трансценденталдык априордук түшүндүрүлүүчүнүн жоктугун боолголойт. Андан сырткары абсолюттуу маңыз туурасындагы элестөө да жоготулат. Бийликтин символу болуп эсептелген «борбордун» жоголушу менен «жогорку» маданияттын үстөмдүк кылуучу түшүнүгү да жоголот (бул көрсөтмө постмодерндик искусстводо «үстөмдүк кылат»). Постмодерндик мейкиндиктин жаңы образын «ризом» түшүнүгү адекваттуу берет. Барт үчүн маргиналдуулук жалпылыктын бийлигин, ырахат алуу менен канаттанууну легимдештирүүчү, маданий салт менен каалоонун субъектисин реабилитациялоочу бардык мүмкүн болгон маданий стереотиптер менен тыюу салууларды тануунун жаңы жолундагы аракеттерине синонимдүү жана бийликтин дискурсуна тираниясы менен болгон күрөштөгү маанилүү учуру болуп эсептелет [Караныз: Новейший философский словарь. 2012].

Демек, маргиналдуулук - бул коомдо кабыл алынган нормалар менен баалуулуктарга ылайык келбеген адамдардын бир спецификалык бөлүгүнүн репрессияларын актоо үчүн кызмат кылган түшүнүк. Маргиналдуулукту бөлүп көрсөтүү жана анализдөө интеграцияланган бүтүндүк жана нормативдик, баалуулук курамдардын өздүк окшоштугу иретиндеги коомдун модели туурасындагы божомолдор менен коштолот. Маргиналдуулук аталган интеграциялуулук жана өздүк окшоштук маселесин кабыргасынан койгондун бардыгын түшүндүрөт. Бүтүндүктүн интеграциялуулугу жана нормативдик курамдардын өздүк окшоштугу төмөнкүдө байкалат: кабыл алынган критерийдин негизинде нормалар менен баалуулуктардын интеграциясына байланышкан бир катар иш-аракеттер бекитилет, ошол эле мезгилде бүтүндүктүн көз карашында ички маргиналдуулук катары караган бир катар иш-аракеттер да чыгарылат. Социалдык-философиялык анализ чыгарып салуу принцип маселесин коет, андыктан акыркысы өзүнөн-өзү маргиналдуулук болуп эсептелет [Караныз: Современный философский словарь. М.: Панпринт. В.Е. Кемеров. 1998].

«Этномаданий маргиналдуулуктун маңызы жана мазмуну» деп аталган экинчи параграфта дүйнөлүк масштабдагы ааламдашуу мезгилиндеги этномаданий жана социомаданий маргиналдуулуктун концепциялык мазмуну аныкталып, алардын айрым өлкөлөрдүн, айтсак, постсоветтик Борбор Азия мамлекеттери менен Кыргызстандын маданиятына олуттуу деңгээлде таасир тийгизүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ экендиги тууралуу сөз козголду.

Маргиналдуулук коомдун адамзат тарыхынын бүтүндөй жүрүшүндөгү ар кандай тибине тигил же бул деңгээлде мүнөздүү болуп саналат.

Этномаданий маргиналдуулук Homo sapiens түрүнө кирген жандыктын жашоо-тиричилигин камсыздоо ишинде эбегейсиз зор мааниге ээ. Мындай маргиналдуулук бүткүл дүйнөнү бирдей тунгуюк жол менен өнүгүүдөн сактайт да, социумдун мезгил мезгили менен байкалып турган флуктуацияларынын (латынчадан fluctuatio – термелүү) себеби болуп саналат. Дал ушундай флуктуациялык термелүүлөр социалдык жана экономикалык өнүгүүнүн аймактык контрасттарында, табигый чөйрөгө

таасир берүү менен алакалашуунун ар кыл типтеринде байкалып, мейкиндик-убакыт уюлдашуусу (поляризациясы) менен мүнөздөлгөн ар кыл масштабдагы процесстердин бир мезгилдеги өз ара алакасын камсыз кылат. Дал ушундай этномаданий, экономикалык жана табигый процесстер кездешкен чекте этностор, улуттар, цивилизациялар сыяктуу келечекте жаралуучу социомаданий системалардын маргиналдуу чөйрөлөрү, областтары, локалдуу моделдери калыптанат.

Маданий жана этникалык маргиналдуулук баалуулук ориентацияларынын алмашуусунун алгачкы этабы болуп саналат. Бул жерде башкача маанайдагы мотивациялык ишмердүүлүк, жүрүм-турум менен ойломдун башкача стереотиптери менен мүнөздөлгөн келечектеги реалийлердин контурлары жаралат. Көп сандаган муундардын мурда калыптанган жана иш жүзүндө апробацияланган жүрүм-турум ориентирлери менен стереотиптерин пайдаланбагандыктан, алгач мындай түзүм өтө мажес, чабал табиятка ээ.

Ошол эле учурда калыптануусунун алгачкы мезгилдеринде мурдагы идеалдар толугу менен жок кылынып, жаңы идеалдар туруктуу мүнөздөгү позицияга ээ боло албай, улам мүдүрүлүп, жыгылып, тайгандыктан улам мындай социумга өзүнө өзү ишенбестик, өксүк комплекси, апкааруу, коркуу менен коштолгон ара жолдо калуу синдрому мүнөздүү болгондуктан, анын индивиддеринин ачуусу чукул, көңүлдөрү чөгүнкү, маанайлары агрессивдүү келет. Ошол себептен, мындай жагдайларда жаңы же көчүрүлүп алынган турмуш-тиричилик стандарттарына, манераларга, сүйлөө өзгөчөлүгүнө, лексикага, кыскартып айтканда, социалдык имитация сыяктуу тышкы атрибутикага өзгөчө көңүл бурулат. Айтылгандардан улам туруктуу өнүгүү менен кайра жаратуу (жандандыруу) механизмдерине ээ эмес туурамчыл псевдомаданият жаралуу коркунучу туулат. Жалган социалдык структуризация деп аталган мындай феномен муундан муунга карай деградация кубулушун тереңдетип, төмөн карай багытталган социалдык динамиканын негизин пайда кылат.

Коомдук өнүгүүнүн ар бир доорунда маргиналдуулуктун кандайдыр бир даражасы мүнөздүү болсо да, ал социумдун өткөнү эмес, учуру болуп саналат. Албетте, мындай шартта турмуш-тиричиликтик жана адискөй (профессионалдык) өнүгүү чакырылган психоэмоционалдык дезадаптациянын деңгээлдери ар кандай болушу мүмкүн. Социалдык жактан дезадаптацияланган инсан жүрүм-турумдун жалпы тарабынан кабыл алынган, жактырылган нормативдеринен четтеген, оолактаган (аддитивдүү) формаларына ык коет да, асоциалдык, криминогендик жүрүм-турумга жеңил өтүп кетет. Мындай кубулуштар терс маанайдагы комплиментардуулукка таянгандыктан, инсандын индивидуалдуу өнүгүүсүнүн деңгээли төмөндөй баштайт. Бул болсо баалуулуктардын структурасы төмөндөп, алардын убактылуу мүнөзгө ээ инструменталдык, күнүмдүк блогу үстөмдүк кылып калат дегенди туюнтат. Өзүнүн инструменталдык (предметтик) жана социалдык мамилелердеги орду тууралуу функционалдык-ролдук түшүнүмдөрү толук өнүкпөйт, же бузулат. Социалдык ролдор бурмалана

баштайт [Караныз: Плюскин Ю. М. Личность на перекрестке культур: модели социализации в условиях межкультурного взаимодействия. - Новосибирск.]. Маргинализациянын мындай тиби бүтүн бир биримдикке айланып, өз алдынчалуулукка ээ оригиналдуу социум боло албайт. Анын үстүнө, архаикалык коомдордо цивилизациялар (этностор) аралык өз ара алакалашууда пайда болгон талкалануулардан коргоочу, же аларды алдын алуучу социомаданий чыпкалар (фильтрлер) жок. Тескерисинче, калыптанып бүткөн заманбап коом сырткы таасирлерге карата туруктуу болуп гана саналбастан, өзүнө сактоочу, күнүмдүк жана маргиналдуу субмаданияттарды камтыгандыктан, өз алдынча трансформациялануу потенциалына ээ.

«Маргиналдуулуктун этноцивилизациялык негиздери» деп аталган үчүнчү параграфта Борбор Азиядагы эң байыркы элдердин бири болуп саналган кыргыздардын этномаданияты менен көчмөн цивилизациясынын чегинде маргиналдуулуктун айрым элементтеринин калыптануу жана өнүгүү детерминанттары концептуалдуу изилдөөгө алынды.

Берилген элдин же адамзаттын дүйнө тууралуу түшүнүмдөрүнүн жыйындысын дүйнөнүн маданий элеси (культурная картина мира) деп аташат. Ал илимий, философиялык, көркөм, диний, мифологиялык, идеологиялык, мистикалык түшүнүмдөр менен элестерден, б.а. дүйнө тууралуу айрым маданий чөйрөлөрдө жашаган түшүнүмдөрдөн куралат.

Дүйнөнүн маданий элеси деп дүйнөнүн түзүлүшү жана адамдын бул дүйнөдөн алган орду тууралуу образдардын, түшүнүмдөрдүн системасы аталат. Дүйнөнүн элеси өзүнө дүйнө таанымды (негизги принциптер менен түшүнүмдөрдү), дүйнө кабыл алууну (маданияттын көрсөтмөлүү, элестүү образдары) жана дүйнөнү сезип, туюуну (ойломдун, түшүнүктөрдүн айкалышынын өзгөчө түзүмү) камтыган татаал структуралуу бүтүндүк болуп саналат.

Тарыхка байыртан эле белгилүү болгон кыргыздар көчмөн жашоо кечирип, алардын дүйнө көрүмү, ойлому, жүрүм-турум нормалары, каада-салттары, тили жана маданияты номадизм менен тыгыз байланышкан. Бул болсо 1) кыргыздардын этномаданияты менен улуттук мүнөзүндө байкалган номадизм философиясы менен байланышкан архетиптер, 2) өткөн чак – учур чак – келечек архетиби, эс-тутум архетиби, 3) көчмөн кыргыздардын дин менен байланышкан архетиби, 4) теңирчилик принциптери менен байланышкан архетип, 5) көчмөндөрдүн эмгекке болгон мамилесинде байкалган архетиптер, 6) адамдарга жасаган гумандуу мамиле менен байланышкан архетиптер, 7) жаныбарларга жасаган гумандуу мамиледе байкалган архетиптер, 8) руханий маданияттын материалдуу маданиятка караганда үстөмдүгү менен байланышкан архетиптер сыяктуу өзгөчөлүктөрдү калыптандырган. Демек, кыргыздардын этномаданиятындагы эң негизги символ, же архетип катары дал ушул номадизмди атоого болот.

Улуттук жүрүм-турумдун стереотиптери курчап турган чөйрөнү таанып билүү жана чечимдерди кабыл алуу процесстерин ылдамдатууга мүмкүндүк берет. Алардын жардамы аркасында кырдаалдарды типологизациялоону

жана жооп катары берилген реакцияларды тандап алуу ишке ашырылат. О.э. улуттук жүрүм-турумдун стереотиптерин билүү конкреттүү этникалык топко же жамаатка таандык болгон индивиддердин иш-аракеттерин, реакцияларын прогноздоого мүмкүндүк берет.

Социалдык өңүттү кийинки жаңыга жетүүсүз өзгөртүү жана аны менен шартталган мурунку байланыштарды, нормаларды, жүрүм-турумдардын моделдерин жоготуу «маргиналдуулук» түшүнүгүндө белгиленет.

Маргиналдуулук – социология илиминде тигил же бул индивиддин же социалдык топтун өтмө курамдык аныкталбаган статусун түшүндүргөн термин. Демек, кандайдыр-бир себептер менен тигил же бул коомдун катмарына кошула алышпаган адамдар маргиналдар деп аталышат.

Маргиналдуулук түшүнүгү социалдык мобилдүүлүк менен тыгыз байланышкан, анткени бир катмардан экинчи бир катмарга өткөн бардык эле адамдар кандайдыр-бир учурда маргинал болуп калышат, ал адатта катуу азаптуу психологиялык кайгыруулар менен байланышкан. Адатта маргиналдуулук абалы узакка созулбайт, бирок узак убакытка чейин болушкан айласыздан болгон жана аң-сезимдүү маргиналдар да бар (селсаяктар, аракетчер, ар кандай радикалдар ж.б.у.с.).

Маргиналдуулуктун цивилизациялык негиздери ан-сезимдин ар түрдүү формаларында, т.а. 9 архетип түрүндө берилди, андан сырткары маргиналдуулуктун төмөнкүдөй цивилизациялык негиздерин бөлүп көрсөтүүгө болот:

- маргиналдуулуктун социалдык негизи (мисалы, мурунку катмарлар менен байланышты үзгөн, бирок жаңы катмарларга да кошула элек топтор);

- Негизинен айласыздан жана атайын эле болгон жумушсуздук феноменине жакындашкан маргиналдуулуктун экономикалык негизи (жумушсуз адам ага мамлекет же башка курамдар тарабынан жардам (пособие) катары төлөнүп берилген акча каражатына жашайт);

- саясий маргиналдуулукта индивиддерди иш алып барган саясий жашоонун формалары канаттандырбайт;

- диний маргиналдуулукта адам конфессиялардын тышкары туруп, алардын бирөөсүнүн да пайдасына тандоо ишин жүзөгө ашыра албайт;

- кээ бир окумуштуу изилдөөчүлөр тарабынан адамдын ден-соолугунун бузулушу менен байланышкан биологиялык маргиналдуулукту да бөлүп көрсөтүшөт;

- этникалык маргиналдуулук – бул бир улуттук азчылыка таандык болуу.

- муундар арасындагы ажырымдын натыйжасында пайда болгон жаш-курактык маргиналдуулук;

- криминалдык маргиналдуулук ж.б.у.с. маргиналдуулуктун цивилизациялык негиздерин айтсак болот.

Конкреттүү индивиддердин эле эмес, жалпы эле коомду мүнөздөгөн массалык маргиналдуулуктун активдүү өсүү процесси маргиналдашуу деп аталат.

«Кыргыздардын маданиятындагы маргиналдуулуктун болмушу» деп аталган экинчи бапта кыргыздардын этномаданиятындагы орусташтыруу процесстери менен байланышкан неотиптердин калыптануу жана көрүнүү өзгөчөлүктөрү *илимий анализден* өткөрүлдү, ааламдашуу шартында кыргыз этномаданиятындагы кескин трансформациялар, о.э. эмгек миграциясы менен кыргыз диаспорасынын тарыхый тажрыйбалары жана алардын этномаданият үчүн мааниси илимий маанайда экспликацияланды.

«Этномаданияттагы маргиналдуулуктун функциялануу формалары» деп аталган биринчи параграфта дээрлик 150-200 жыл бою жалпы тарыхка ээ болуп жашаган кыргыздар менен орустардын ортосундагы өз ара маданий алакалардын маргиналдуулук феноменинин айрым формаларынын пайда болушуна тийгизген таасири илимий анализге тартылды.

Кыргыздардын этномаданиятындагы орусташтыруу менен байланышкан неотиптик элементтер алгач курамына Түркстан крайы, анын ичинде Кыргызстандын аймагы да кирген Орусия Падышалыгы менен СССР мамлекетинде өзгөчө байкалган.

Падышалык Орусия менен СССР мамлекети учурунда орусташтыруунун негизги методдору болуп төмөнкүлөр эсептелген:

1. Орусча эмес тилдерди пайдаланууга тыюу салуу жана улуттук азчылыктардын тилдерин өнүктүрүү менен пайдаланууга бөгөт коюу максатын көздөгөн башка иш-чаралар менен бирдикте орус тилин администрация, иш кагаздарын жүргүзүү жана билим берүү чөйрөлөрүндө кеңири жайылтуу.

2. Орус православиясын жайылтуу: башка диндеги элдерди чокундуруу, православие жана католик чиркөөлөрүнүн униясы (биригиши), православие автокефалияларын (грекчеден *auto* – өздүк, *kerphale* – баш; православиеде административдик жактан өз алдынча болуп саналган чиркөө) жоюу аркылуу Орусия империясынын курамына кирген элдердин жашоо-тиричилигин орус жылнаамасынын, орус майрамдарынын жана каада-салттарынын негизинде жаңыча түзүүгө өткөн.

3. Орус тарыхын героизациялап, тарыхты орус куралынын жеңишинин көз карашында түшүндүрүү.

4. Волга боюндагы Немец элинин АССРи сыяктуу айрым улуттук автономияларды жоюп жиберүү.

5. Адам аттары менен географиялык аталыштарды орусташтыруу. Айтсак, заманбап кыргыздардын элдик фольклору менен анекдотторунда айтылгандай, ата-энеси өмүрлүү болсун деп Өмүрбек атка конгон адам Умербек (орусча умер – өлдү), же Калича аттуу кыз-келин Катя деп аталган. Волга боюндагы немец колониялары үчүн географиялык аталыштардын тике котормосу (мисалы, *Beerenfeld* - Ягодная Поляна), же орус унгусунда кайра жасоо (мисалы, Кёнигсберг - Калининград) аракеттери көрүлгөн. Ушундай эле жагдай кыргыз жергесинде да байкалган. Мисалы, тике которуунун натыйжасында Ак-Суу - Беловодское, Кызыл-Суу – Красная Речка, Жылуу-Булак - Теплоключенка болуп калса, орус уңгулуу кылып жасоодо Кочкор

(эркек) Кочкоркага (ургаачы) айланган. Мындан сырткары, Петровка, Юрьевка, Дмитриевка сыяктуу такыр эле орусташкан формадагы топонимика да пайда болгон.

Кремль жетекчилиги СССРдеги элдер менен улуттар канчалык окшошо баштаса, алардын ортосундагы биримдик менен кызматташтык да ошончолук бекем болот деп боолгологон. Советтик идеологдор бир кездеги падышалык Орусия жергиликтүү элдердин жерин тартып алып, аларды колониялаштыруу үчүн колдонгон интернационалдык зарылдык деген эски идеяны жаңы шартка ылайыкташа башташкан. Бул болсо СССРдин кичи элдерине карата орус шовинизминин чыныгы белгиси болуп калган.

Советтер Союзунун расмий басма сөзү менен илимий жыйнактарында, кыргыздардын этно-улуттук окшоштугу совет элитасы тарабынан Советтер Союзуна коркунуч туудурат деп табылган Түркстан жана коңшу Орто Азия улуттарынын «жагымсыз» элементтеринен тазаланган. Орто Азия мамлекеттеринин ортосундагы тилдик өзгөчөлүктөр өзгөртүлгөн тамгалар иретинде расмий түрдө бекитилген.

Совет статистикасына ылайык этнос аралык аралаш никелер жылдан жылга өсүп турган. Аралаш үйлөнүү пайызынын көбөйүшү совет элитасы тарабынан бирдиктүү совет элинин прогрессивдүү чыңдалышынын далили катары кабыл алынган. Бул саясат Орто Азиянын салттуу этно-улуттарын модернизациялоо үчүн колдоого алынган.

Орус тили привилегиялык статуска ээ болуу менен орустарга тил жана маданият жагынан окшош болуу башка этникалык топтордун өкүлдөрүн үчүн саясий жана адискөй (профессионалдык) карьераны камсыз кылып турган. Ошол себептен, өнүгүп келе жаткан советтик элитанын мүчөлөрү орус тилин жана маданиятын привилегиялык статустун белгиси катары кабыл алышып, Орто Азия элдери өз эне тилинде сүйлөөдө көптөгөн кыйынчылыктарга туш боло башташкан.

Тилчи-окумуштуу А. Орусбаевдин пикиринде кыргыздар орус тили - билим кени, жаркыраган келечекке багыт берүүчү жолдомо экенин тез эле түшүнүшкөн [Орусбаев А. Языковая жизнь Киргизии. - Фрунзе, 1990. - С. 162.]. Орус тили бардык улуттук мектептерде милдеттүү түрдө окутулуучу экинчи тил болуп эсептелинген. Мисалы, 1980-жылдары Бишкектеги 69 мектептин ичинен 3 мектепте гана билим берүүнүн эң негизги тили катары кыргыз тили окутулган; калгандарынын бардыгы орус тилин колдонушкан.

Көчмөн кыргыздардын аң-сезиминде көчпөгөн, б.а. отурукташкан жатакчылар мал-мүлкү жок болгондуктан, кандайдыр бир жерге байланган байкуштар катары кабыл алынган. Совет өкмөтүнүн орусташтыруу жана отурукташтыруу (коллективдештирүү) менен байланышкан саясатынын натыйжасында мурдагы көчмөн кыргыздар там салуу салтына өтүп, алардын убактылуу же стационардуу тамдары верандасыз, же верандалуу 2, айрым сейрек учурларда 3 бөлмөлүү үйлөрдү элестеткен. Жалпы жонунан, мындай тамдар «Г» формасында салынып, «Г» тамгасынын кыска таягы веранда деп аталган. 2,5-2,7 м бийиктиктеги дубалдардын ортосуна жыгач босого орнотулуп, ага жыгач эшик тагылган. Үйдүн төбөсү жалпак жабылып, ага

ылай жаткырылган. Андан соң анын устундары 1) 30-45 градус бурч менен жантайыңкы, же; 2) конус формасындагы чатыр сымал чыгарылып, дээрлик көпчүлүк учурда шифер менен жабылган.

Баарыбызга белгилүү болгондой, русификация саясаты лингвоцид катары каралат. Лингвоцид деген термин эмнени түшүндүрөт? Лингвоцид (сөзмө-сөз которгондо «тилди өлтүрүү» же глоттофагия) – тилди жоготууга (адатта анын жергиликтүү аймактарда таралуусунда) багытталган административдик-саясий, о.э. экономикалык мүнөздөгү чаралардын комплекси. Лингвоцид термини тилди алып жүрүүчүлөр геноциддегидей физикалык жактан жоготулбай, биринчи кезекте тилдик чөйрөдөгү ассимиляция саясатына дуушар болгон кырдаалды кыйла так айтып берет. Мындай учурда лингвоцид менен үстөмдүк кылуучу бюрократиялык машина тилди басуудагы этникалык маданий же диний элементтерди сактоого кыйла лоялдуу түрдө мамиле кылат. Ийгилик боло турган болсо лингвоцид саясаты тилдин жоголуусу менен аяктайт (о.э. тилдик өлүм). Мындай аталыш цид. «cido» латын сөзүнүн өлтүрөм деген сөзүнөн келип чыккан геноцид жана регицид сөздөрү менен аналогиялык жактан түзүлгөн. Бул термин эки тектеш тилдердин бирөөсүнүн экинчисине үстөмдүк кылуусундагы бирдей эмес абалында чечмелениши мүмкүн, мисалы, орус тилинин украин, испан тилинин галлий тилинин үстүнөн болгон үстөмдүгү. Ошол эле мезгилде лингвоцид сыяктуу жергиликтүү, кыйла айырмаланган диалекттерди стандарттык адабий тилдер менен форсировкаланган сүрүп чыгаруу адатта (мисалы, Италия менен Германияда) чечмеленбейт.

“Ааламдашуунун контекстинде маргиналдуулуктагы салттуулук менен инновациялардын байланышы” деп аталган экинчи параграфта ааламдашуунун концептуалдык негиздери менен максаттары, алардын кыргыз этномаданиятына тийгизген айрым көйгөйлүү кесепеттерин аныктоого жана иликтөөгө аракеттер жасалды.

Ааламдашуу идеологиялык да, саясий да өтө кызыктуу окуяларга бай жагдайлар менен шарттар үстөмдүк кылган мезгилде пайда болуп, ХХ кылымдын аягында «кайрадан жөнгө салуу» («дерегулирование») демилгесин көтөрүп чыккан Р. Рейган, М. Тетчэр, Г. Колл сыяктуу лидерлердин бийликке келиши менен консервативдүү күчтөр тарабынан колдоого алынган тоталдуу жана глобалдуу либерализмдин толкуну менен байланышкан.

Бул демилге коомдук турмуштун төмөнкүдөй эки көрүнүшүнө берилген консервативдүү жооп болгон: 1) социал-демократиялык өкмөттөрдүн аракети астында бир катар Батыш өлкөлөрүндө экономиканы жана социалдык кепилдиктерди мамлекеттик жөнгө салуу багытындагы «жалпы жыргалчылыктын өлкөлөрү» деген аталыштагы көңүл көтөргөн программалардын пайда болушу; 2) бардык өнүгүп келе жаткан 100 дөн ашуун өлкөлөр бардык багыттагы дүйнөлүк чарбанын байланыштарын кайра карап чыгуу программасын сунуш кылышып, аталган өлкөлөр тарабынан Жаңы эл аралык экономикалык тартипти орнотуу багытындагы кубаттуу кыймыл көтөрүлүп чыккан.

Советтик экономикалык чарба талкалангандан кийин постсоветтик КМШ өлкөлөрүнүн көпчүлүгү, айтсак, Орусия (жарым-жартылай), Украина (дээрлик толугу менен), Кыргызстан менен Молдавия (толук түрдө), Азербайжан (жарым-жартылай) ж.б. республикалар «Спекулятивдик Типтеги Керектөө Экономикасына» өткөн.

Бул республикалардын бардыгында схема бирдей эле: соодагерлер (торгаштар) чет өлкөдө өндүрүлгөн товарды сатып алып, аны өлкөгө алып келип, үстүнө акча кошуп, кайра сатышат. Мындай жол менен ата мекендик өндүрүүчүнү жок кылууга ыңгайлуу шарттар түзүлүп жатканы өкүндүрөт. Айтсак, Кыргызстанда 15 АКШ долларына сапаттуу бир даана үтүк өндүрүү мүмкүн эмес. Ал эми климаты жылуу, эмгек акысы аз төлөнгөн, чийки заты (сырьё) арзан болгон Кытай аларды арзан баада өндүрүүгө кудурети жетет. Натыйжада, эбегейсиз ири өлчөмдөгү акча каражаттары мамлекетке салык түрүндө түшпөй калып жатат. Кыргызстандын ар бир коммерциялык фирмасында «кош кабат» (ал эми алардын көпчүлүгүндө «үч кабат»!) бухгалтерия иштеп, салыктын толук көлөмүн мамлекеттин казынасына төлөп бөрүүнү каалаган эч ким жок.

Капиталисттин (же «бизнес» ээси - «бизнесмендин») негизги максаты максималдуу пайда көрүү болуп саналат. Акчанын дүйнөсү, ишенген дини да акча болуп калган коомдук мамилелердин капиталисттик системасында акчалай пайда көрүү үчүн бардык шарттар түзүлгөн. Акчанын үстөмдүгү орногон мындай дүйнөдө адамдар бизнестин ээсине, же “кожоюнга” акча таап берүүгө, же пайда көрүүгө көмөк берген куралга, же каражатка гана айланып калышат. Айтсак, XX кылымдын 90-жылдары “жапайы” капитализм күчөп турган маалда адамдын ден соолугу үчүн өтө зыяндуу болуп эсептелген техникалык спиртке суу аралаштырып, “арак” деген аталыш менен бир кыргыз экинчисине сатып, акча таап, жан бакканы баарыбызга маалым. Ошентип, адамдын өмүрү менен ден соолугуна зыян келсе да, “торгаш” аткан конгон “бизнесмендерге” пайдалуу болгон иш-аракеттен миндеген адамдар жарык дүйнө менен кош айтышса, он миндеген адамдар (алардын арасында аялдар менен балдар) түбөлүккө инвалид болуп калышты.

Совет бийлиги учурунда Кыргызстандагы шаарлар мурда болуп көрбөгөндөй, дүркүрөп өнүгүп, шаар ыңгайлуулук менен новациянын символуна гана айланбастан, көчмөндөрдүн урпактары үчүн тигил же бул жалпылыкка кире албай, маданий ара жолдо калган адамдардын калыптануусу үчүн жагымдуу шарттарды түзөт. Мындай учурда көчмөндүн үй-бүлөсүндө туулуп, шаарга келип, орустардын арасында жашап калган маргиналдуу инсан «өз» баалуулуктарынан жетишээрлик четтеп, «чоочундун» элементтерин толук кандуу өздөштүрө албай, ички дүйнөнүн жаңжалына чалдыгат.

1980-жылдардын аягында Бишкек шаарынын тегерегиндеги аймактагы жерлерди басып алуу тенденциясы пайда болуп, 1990-жылдардын башында ал иш жүзүнө аша баштаган. Белгилүү болгондой, ар бир шаар өзүнө гана таандык юридикалык (административдик) чек арага же шаардын чегине ээ. Бирок, шаар калкынын өсүшү менен шаардын курулушу алгач чоң

жолдордун бою аркылуу, андан соң шаар айланасындагы бош мейкиндикти толтуруу аркылуу коңшу жайгашкан шаарчалар менен айыл-кыштактарды өзүнө сиңирип, өзүнүн юридикалык чек арасынан сыртка чыга баштайт.

Юридикалык жана фактылык чек аралардын ортосундагы айкалыштыктын жоктугу шаар чарбасын башкаруу ишин бир кыйла татаалдаштырат. Шаардык администрация өзүнүн административдик чектеринде жашаган шаар калкын гана эмес, шаардын чеке белинде жашап, күн сайын шаардагы жумушуна келип турган калкты да транспорт жана коммуналдык кызмат көрсөтүүлөр менен камсыз кылууга аргасыз. Маятник сымал миграциялар жаңы магистралдарды куруу, транспорт байланышын жакшыртуу, ылдам жүргөн транспорт линияларын ишке киргизүү сыяктуу транспорттук инфраструктурага ири капиталдык салымдарды киргизүүнү талап кылат. Бул проблеманы 1) шаардын чыгымдарын төлөө ишине шаар менен шаарга жакын жерде жашаган калкты кошо катыштыруу же 2) шаардын административдик чектерин кеңейтүү жолу менен чечүү мүмкүн.

Атаандаштыкка негизделген, жумушсуздук менен коштолгон, кирешелердин асман менен жердей айырмасына таянган рынок экономикасы коомдук тепкич боюнча өйдө карай жана ылдый карай багыт алган процесстерди күчөтөт. Ааламдашуунун шартында ылдый карай багыт алган процесс «келечеги күмөн, эртеңи жок» мүнөзгө ээ. Объективдүү жана субъективдүү себептерден улам этномаданий жана социомаданий чөйрөдөн оолактап, люмпенизацияланган катмарга (диний маргинализмге, люмпен-интеллигенцияга, жакырларга, селсаяктарга, бомждорго) айланган маргиналдуу катмар өсүп бара жатат. Коом үчүн негативдүү кесепеттерди алып келген бул процесстин өсүп жана тереңдеп кетиши кандайдыр бир социалдык статусун жоготкон адамдарды социалдык коргоого алуу проблемасы актуалдуу болуп саналат.

Протестант динин туткан кыргыздар ааламдашуу доорунун жаңы белгиси болуп калышкан. Мисалы, Бишкек шаарында протестанттардын бир топ аралаш жамааттары болсо, алардын үчөө диний жөрөлгөлөрдү кыргыз тилинде жүргүзөт. Протестанттык миссиялар Кыргызстандын өтө исламдашкан түштүк чөлкөмүнөн башка бардык булуң-бурчтарына кеңири жайыла баштаган. Кыргызстанда ар кыл борборлорго ээ жана өз ара атаандаш болуп саналган көп түрдүү протестанттык чиркөөлөр иш алып барышат. Алардын ичинен корей чиркөөлөрү, Жетинчи күндүн Адвентисттери ж.б. диний уюмдар өзгөчө активдүү жана динамикалуу өнүгүшкө ээ. Жаңы динди кабыл алгандардын арасында жаш кыргыздар көп. Алардын басымдуу көпчүлүгүн аялдар түзөт. Бул болсо, жакынкы келечекте алардын балдары да протестант динин тутат дегенди билдирет.

Салтка ылайык, кыргыздар дүйнөдөн өткөн адамдын сөөгүн урууга тиешелүү көрүстөнгө коет. Бирок, протестантизм динин кабыл алгандан соң көз жумган адамдын жергиликтүү жамаатка же мусулман динине таандык болгон тууган-туушкандары үчүн маанилүү көйгөйлөр жаралууда. Кыргыздардын массалык протестантизациясы улутту конфессионалдык негизде экиге бөлүп, тукум курут болууга алып келиши толук ыктымал.

“Эгемендүү Кыргызстандын маданиятындагы маргиналдуулуктун өнүгүшүнүн аксиологиялык мааниси (тенденциялары)” деп аталган үчүнчү параграфта салттуу деп аталган мамлекеттерди учурга ыңгайлаштыруунун мисалында Кыргызстандан дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүнө эмгек мигранты катары кеткен жарандар менен кыргыз диаспораларынын кээ бир маселелерин иликтөөгө жана алардын келечегине карай прогноздорду берүү аракеттери жасалды.

Буга чейин ата мекендик илимий адабиятта кыргыздардын, о.э. өз мекенинен сырткары жашаган этникалык кыргыздардын, айтсак, кытайлык кыргыздардын, этномаданияты тигил же бул деңгээлде изилденип келгенин айттык. Бирок, ааламдашуунун шартында жумуш издеп дүйнөнүн төрт тарабына чачылып кеткен кыргыз этносунун өкүлдөрүнүн этномаданияты да, социомаданияты да илимий изилдөөгө тартылбай келет.

Кыргыздардын үй-бүлөсү дайыма көп балалуулугу менен айырмаланган. Бирок, калктын тез өсүүсү көчмөндөр арасында туруктуу түрдө болуп турган ачкачылык жана эпидемиялык оору-сыркоолордун бийик деңгээли аркылуу ооздукталып турган. Совет бийлиги кыргыздарга отурукташкан жашоо-тиричиликти, социалдык-экономикалык өнүгүүнү тартуулап, медициналык тейлөө жакшырган. 11 жыл аралыгында (1959-1970) кыргыздардын саны 53%га өскөн. Кыргызстандын түштүгүндө төрөлүүнүн эң бийик чеги 1970-1980-жылдарга туура келет. Бирок, мындай демографиялык жарылуудан пайда болгон балдар бойго жеткенде СССР кулап, калкы жыш жайгашкан түштүк регионунун жашоочулары жумушсуз жана үй-жай куруу үчүн зарыл болгон жер үлүшсүз калышкан. Натыйжада, калктын жыштыгы түштүктө тамак-аш продуктылары, жер, суу, жумуш ж.б. ресурстардын тартыштыгы менен байланышкан демографиялык проблеманы жараткан. 2000-жылдары бул чөлкөмдө аларды жумуш, келечекке карай үмүт, социалдык колдоо менен камсыз кыла албаган мамлекеттин саясатына нааразы болгон жаштардын эбегейсиз зор массасы топтолгон. Мындай жаштар олуттуу мүнөздөгү социалдык жана саясий күчкө айланган. Ал эми мындай күч эйфорияны жаратаары белгилүү.

Диаспоранын изилдөө теорияларында сунуш кылынган терминдин көп кырдуу белгилери болсо да, көпчүлүк авторлор анын эң негизгиси катары диаспоранын мүчөлөрүнүн өздүк идентификацияга ээ болушун, өздөрүн тарыхый мекенде «калган» этноско таандыкмын деп билүүсүн аташат.

Ааламдашуу мезгилинде илгери колония кылып басып алуу максатында келген өлкөлөргө карата ошол колония болгон аймактын жергиликтүү калкы эмгек мигранты катары баруу практикасын Францияга келген африкалыктардын, Англияга келген индустар менен пакистандыктардын, Орусияга келген Кавказ калкы менен Борбор Азия мамлекеттеринин тургундарынын миграциялык толкундары таасын көрсөтүүдө. Постсоветтик мезгил аралыгында кыргызстандык мигранттар дүйнөнүн бир катар өлкөлөрүндө эмгектенип, кыргыз диаспоралары көп мамлекеттерде пайда болгонуна карабастан, диссертациялык иштин көлөмүнүн чектүүлүгүнө байланыштуу Орусиядагы кыргыз диаспоралары

жана Орусия Федерациясынын миграциялык саясатындагы өзгөчөлүктөргө кенен токтолууну дурус көрдүк.

Орусиядагы кыргыздар 1990-жылдардын аягынан тарта гана өздүк диаспорага ээ боло баштаган. Дал ушул мезгилде Кыргызстандан Орусияга карай кеткен миграция массалык мүнөзгө ээ боло баштайт. Белгилүү болгондой, советтик мезгилде Кыргызстандан Орусияга багыт алган миграция аз санда болуп, тескерисинче, “артта калган” Кыргызстандын экономикасы менен маданиятын көтөрүү максатында Орусиянын ар кайсы чөлкөмдөрүнөн келген адистер басымдуулук кылган. Постсоветтик мезгилде СССРдин чөлкөмдөрүнүн ортосундагы мурдагы экономикалык байланыштардын талкаланышы миграциянын багытындагы тескери процесстин пайда болушуна алып келген.

Кыргызстандан Орусияга багыт алган миграциянын «толкундарын» 1) советтик жана 2) постсоветтик мезгилдеги деп айырмалоого болот. Бул толкундардын натыйжасында ар кыл топтор менен катмарлардан түзүлүп, Орусияда жамаат-анклав болуп эсептелген кыргыз диаспорасы калыптанган. Жалпы жонунан, Орусиядагы кыргыз диаспорасы көчүп келүү убакыты боюнча «мурда келгендер» жана «кийин келгендер», ал эми демографиялык курамы боюнча орточо эсеп менен эки-үч муундун өкүлдөрүнөн турат.

Баса белгилей кетүүчү нерсе, «маргиналдуулук» түшүнүгү аксиологиялык эле эмес, онтологиялык ченемге, мааниге да ээ, андыктан спецификалык «топологиялык» касиеттер менен бирге абалды, тагыраак айтканда – чек арада, социалдык *болмуштун* жана жалпы адамзат реалдуулугунун чегинде туруу жөндөмдүүлүгүн билдирет. Ошондуктан «маргиналдуулук» түшүнүгү «чек ара» жана «чек» түшүнүктөрү менен тыгыз байланышат, бирок ал чек арадагы же чектеги статикалык туруу маанисинде эле эмес, динамикалык, б.а. чек араны кесип өтүү же чекке жетүү, багындыруу процессинин өзүн да түшүндүрөт.

Тарыхый жактан калыптанып калгандай, маргиналдуулук негизинен кандайдыр-бир терс, экинчи даражадагы, *онтологиялык* жактан экинчи катары түшүндүрүлөт, анткени ал адатта норма (социалдык, антропологиялык, этикалык, медициналык) менен салыштырылып, бардык чектен чыгуулары бузулуу, коркунуч, кылмыш же оору сыяктуу кабыл алынат. Унчукпай коюунун фигуралары пайда болду: өлүм, оору, акылсыздык, бузулуу, аракеттик ж.б. Бирок эстебегенге аракет кылгандар, унутууга да далалат кылышат жана ошентип адамзат *болмушун* түшүнүү үчүн маанилүү, башкы болуп калат. Арийне, маргиналдуулуктун социалдык, эвристикалык жана *онтологиялык баалуулугуна* басым жасаган башка көз караштар да кездешет. Аталган көз караш В.Тернер менен М.Элиаденин эмгектеринде кеңири берилген. В.Тэрнер жазып кеткендей, жаңы социалдык курамдар менен мамилелер чек арада, эски курамдардын периферияларында гана пайда боло алышат, нормалар менен баалуулуктар алмашканда, иерархиялар өзгөрүп, жаңы туруктуу системалар калыптанган мезгилде алардын калыптануусу болсо революцияда, хаотикалык абал аркылуу өтүүсүндө болот. М.Элиаде баа белгилегендей, адамзат болмушунда ички

бөлүнүүчүлүк бар, кандай болгон күндө да сакралдык менен профандыктын ортосунда кемчилик бар жана бирөөсүнөн экинчисине өтүүсү жана ажырымдын болуусу менен өтүүсү диний жашоонун негизинде жатат.

Ошентип, биз көрүп тургандай «маргиналдуулук» түшүнүгүн колдонуу чөйрөсү өзгөрүүгө дуушар болду. Аталган түшүнүктү социалдыктан, социологиялык контекстен маданият менен тарыхтагы гносеологиялык өтүүсүндө колдонуудагы, дискурстардын, менталдуулуктун жана илимий парадигмалардын көп түрдүүлүгүн, андан кийин онтологиялык маанисин изилдөөдөгү өзгөрүүлөрдү байкоого болот. Заманбап философияда аталган бардык тенденциялар изилденет (мисалы - постмодернизмде).

Корутундуда изилдөөнүн негизги натыйжаларын чагылдырган төмөнкүдөй бир катар тыянактар келтирилди:

1. Маргиналдуулук (латын сөзүнүн *margo* - чети, чек ара) - социалдык философияда жана социологияда кандайдыр-бир социалдык жалпылыка карата болгон инсандын чек аралык абалын анализге алуу, аны менен бирге психикасына жана жашоо образына белгилүү бир из калтыруу үчүн салттуу колдонулган түшүнүк. Маргиналдуулук категориясы америкалык социолог Р.Парк тарабынан мигранттардын шаар чөйрөсүнө ыйгалаша албоолорунун социалдык-психологиялык кесепеттерин ачып берүү максатында киргизилген. Маргиналдуулук кырдаалдарында коомдо үстөмдүк кылып туруучу топтордун ортосун тең салмакта «маданий аргындар» (гибриддер) кармап турат. Маргиналдуулуктун философиялык түшүнүгү ойломдун заманбап мезгилдеги үстөмдүк кылуучу парадигмасына киргизбеген, рационалдуулуктун тигил же бул доордогу үстөмдүк кылуусунан сырткары өнүккөн эрежелердин, көпчүлүк учурларда асоциалдык жана антисоциалдык ар кыл маданий феномендердин спецификалуулугун, ошону менен бирге эле маданияттын өнүгүүсүнүн магистралдык багытынын карама-каршылыктарын жана парадоксторун ачып көрсөтүүнү да мүнөздөйт.

2. Маданий жана этникалык маргиналдуулук баалуулук ориентацияларынын алмашуусунун алгачкы этабы болуп саналат. Бул жерде башкача маанайдагы мотивациялык ишмердүүлүк, жүрүм-турум менен ойломдун башкача стереотиптери менен мүнөздөлгөн келечектеги реалийлердин контурлары жаралат. Көп сандаган муундардын мурда калыптанган жана иш жүзүндө апробацияланган жүрүм-турум ориентирлери менен стереотиптерин пайдаланбагандыктан, алгач мындай түзүм өтө мажес, чабал табиятка ээ.

3. Маргиналдуулук түшүнүгү социалдык мобилдүүлүк менен тыгыз байланышкан, анткени бир катмардан экинчи бир катмарга өткөн бардык эле адамдар кандайдыр-бир учурда маргинал болуп калышат, ал адатта катуу азаптуу психологиялык кайгыруулар менен байланышкан. Адатта маргиналдуулук абалы узакка созулбайт, бирок узак убакытка чейин болушкан айласыздан болгон жана аң-сезмдүү маргиналдар да бар (селсаяктар, аракечтер, ар кандай радикалдар ж.б.у.с.). Маргиналдуулуктун төмөнкүдөй цивилизациялык негиздерин бөлүп көрсөтүүгө болот:

социалдык, экономикалык, саясий, диний, биологиялык, этникалык, жаш-курактык, криминалдык ж.б.ус.

4. Баарыбызга белгилүү болгондой, русификация саясаты лингвоцид катары каралат. Лингвоцид деген термин эмнени түшүндүрөт? Лингвоцид (сөзмө-сөз которгондо «тилди өлтүрүү» же глоттофагия) – тилди жоготууга (адатта анын жергиликтүү аймактарда таралуусунда) багытталган административдик-саясий, о.э. экономикалык мүнөздөгү чаралардын комплекси. Лингвоцид термини тилди алып жүрүүчүлөр геноциддегидей физикалык жактан жоготулбай, биринчи кезекте тилдик чөйрөдөгү ассимиляция саясатына дуушар болгон кырдаалды кыйла так айтып берет. Мындай учурда лингвоцид менен үстөмдүк кылуучу бюрократиялык машина тилди басуудагы этникалык маданий же диний элементтерди сактоого кыйла лоялдуу түрдө мамиле кылат. Ийгилик боло турган болсо лингвоцид саясаты тилдин жоголуусу менен аяктайт (о.э. тилдик өлүм).

5. Атаандаштыкка негизделген, жумушсуздук менен коштолгон, кирешелердин асман менен жердей айырмасына таянган рынок экономикасы коомдук тепкич боюнча өйдө карай жана ылдый карай багыт алган процесстерди күчөтөт. Ааламдашуунун шартында ылдый карай багыт алган процесс «келечеги күмөн, эртеңи жок» мүнөзгө ээ. Объективдүү жана субъективдүү себептерден улам этномаданий жана социомаданий чөйрөдөн оолактап, люмпенизацияланган катмарга (диний маргинализмге, люмпен-интеллигенцияга, жакырларга, селсаяктарга, бомждорго) айланган маргиналдуу катмар өсүп бара жатат. Коом үчүн негативдүү кесепеттерди алып келген бул процесстин өсүп жана тереңдеп кетиши кандайдыр бир социалдык статусун жоготкон адамдарды социалдык коргоого алуу проблемасы актуалдуу болуп саналат.

6. «Маргиналдуулук» түшүнүгү аксиологиялык эле эмес, онтологиялык ченемге, мааниге да ээ, андыктан спецификалык «топологиялык» касиеттер менен бирге абалды, тагыраак айтканда – чек арада, социалдык *болмуштун* жана жалпы адамзат реалдуулугунун чегинде туруу жөндөмдүүлүгүн билдирет. Ошондуктан «маргиналдуулук» түшүнүгү «чек ара» жана «чек» түшүнүктөрү менен тыгыз байланышат, бирок ал чек арадагы же чектеги статикалык туруу маанисинде эле эмес, динамикалык, б.а. чек араны кесип өтүү же чекке жетүү, багындыруу процессинин өзүн да түшүндүрөт. Тарыхый жактан калыптанып калгандай, маргиналдуулук негизинен кандайдыр-бир терс, экинчи даражадагы, *онтологиялык* жактан экинчи катары түшүндүрүлөт, анткени ал адатта норма (социалдык, антропологиялык, этикалык, медициналык) менен салыштырылып, бардык чектен чыгуулары бузулуу, коркунуч, кылмыш же оору сыяктуу кабыл алынат.

Диссертациянын негизги мазмуну төмөндөгү эмгектерде чагылдырылды:

1. Калмаматова З.А. Этнопедагогика-педагогика илиминин бир тармагы.[Текст] / Калмаматова З.А. Субанов К.//И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы.- Бишкек,2011.-№3.2.-218-220 б.
2. Калмаматова З.А. Субанов К. Семья как важный фактор формирования современной личности человека .[Текст] /Калмаматова З.А. Субанов К. // Философский альманах. Современность: мир мнений.- Алматы, 2011.-№3.-С.105-110.
3. Калмаматова З. А. “Манас” эпосу Б.Солтоноевдин изилдөөсүндө.[Текст] / Калмаматова З.А.//ОшМУнун жарчысы .- Ош,2012.- Атайын чыгарылышы.-С.80-83
4. Калмаматова З. А. Этномаданий маргиналдуулук түшүнүгүнүн маңызы жана мазмуну.[Текст] / Калмаматова З.А. //ОшМУнун жарчысы .- Ош,2014.-№2-116-118 б.
- 5.Калмаматова З. А. Маргиналдар-тарыхый өнүгүүнүн маанилүү фактору.[Текст] / Калмаматова З.А. //ОшМУнун жарчысы. -Ош,2014. –№2.-114-116 б.
6. Калмаматова З. А. Кыргыздардын этномаданиятындагы архетиптер.[Текст] / Калмаматова З.А.// И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы .-Бишкек,2014.- №1.-116-119 б.
7. Калмаматова З. А. Кыргыздардын этномаданиятындагы стереотиптер.[Текст] / Калмаматова З.А. // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы .-Бишкек,2012.№1.-119-122 б.
8. Калмаматова З. А. Русификация феномени жана кыргыздардын этномаданиятын орусташтыруунун негизги методдору.[Текст] / Калмаматова З.А. // Гуманитарные вопросы современности. ИФППИ НАН КР.- Бишкек, 2014.- №19.-33-37 б.
9. Калмаматова З. А. Кыргыздардын этномаданиятындагы совет бийлигинин орусташтыруу саясаты менен байланышкан неотиптер.[Текст] / Калмаматова З.А. // Гуманитарные вопросы современности. №19. ИФППИ НАН КР.- Бишкек, 2014.
10. Калмаматова З.А. Философия природы и человека в трудах античных философов в героическом эпосе “Манас” .[Текст] / Калмаматова З.А.//Высшая школа Казахстана.-Алматы,2014.-№1.-С.148-151.
- 11.Калмаматова З.А. Влияние политики русификации в СССР на этнокультуру кыргызов .[Текст] / Калмаматова З.А. // Молодой ученый. – Казань ,2016.- №19.-С.626-629
- 12.Калмаматова З. А.Факторы,порождающие этнокультурную маргинальность в условиях глобализации .[Текст] / Калмаматова З.А. // Молодой ученый . -Казань ,2016.- №19.-С.623-626

Калмаматова Замира Абдырахмановнанын 09.00.11 – социалдык философия адистиги боюнча философия илимдеринин кандидаты окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн жазылган «**Ааламдашуу шарттарында кыргыздардын этномаданиятындагы маргиналдуулук феномени**» аттуу темадагы диссертациясына

РЕЗЮМЕ

Негизги сөздөр: маданият, этномаданият, маргиналдуулук, архетип, стереотип, неотип, орусташтыруу, ааламдашуу, диаспора, миграция ж.б.

Изилдөөнүн объектиси болуп ааламдашуу шарттарындагы кыргыздардын этномаданиятындагы маргиналдуулук феномени эсептелет.

Изилдөөнүн предмети болуп заманбап доордун антропологиялык жана маданий феномени катары кыргыздардын этномаданиятындагы маргиналдуулуктун объективдүү жана субъективдүү себептери, өзгөчөлүктөрү эсептелет.

Диссертациянын негизги максаты-ааламдашуу шартында кыргыздардын этномаданиятындагы маргиналдуулуктун маңыздуу социалдык-философиялык мүнөздөмөлөрү менен анын конкреттүү көрүнүштөрүн аныктоо эсептелет. Изилдөөнүн жүрүшүндө маргиналдуулук проблемасын изилдөөдөгү маданий-саясий жобону негиздөөгө жана өнүктүрүүгө аракеттер жасалды. Мындан сырткары, автор тарабынан бул жобо айрым бир мамлекеттин чегиндеги жана мамлекеттер ортосундагы ар кыл этномаданий түзүмдөрдүн өз ара алакасынын көп жактуу процесси катары чечмеленди.

Изилдөөнүн теориялык жана практикалык мааниси болуп анын негизги жоболору менен корутундулары маданияттын, инсандын социалдык-философиялык теорияларын, о.э. дүйнөлүк саясий процесстин теорияларын андан ары иштеп чыгуу ишинде пайдалануу мүмкүндүгү эсептелет. О.э. диссертациянын материалдары маданияттар аралык жана этностор аралык мамилелердин чөйрөсүндөгү бышып жетилип, чечилүүнү күтүп жаткан көйгөйлөрдүү чечүү ишинде практикалык сунуштарды иштеп чыгуу үчүн да пайдаланыла алат. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жалпы мазмунун аныктаган теориялык жоболор социалдык философия, социология, саясат таануу (политология) жана маданият таануу (культурология), дүйнөлүк саясий процесстин теориялары, о.э. этностун теориясы жана инсандын теориясы менен байланышкан атайы курстар боюнча дарс окуу, окуу куралдарын даярдоо ишинде пайдаланыла алат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Калмаматовой Замиры Абдырахмановны на тему: **«Феномен маргинальности в этнокультуре кыргызов в условиях глобализации»**, представленной на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – социальная философия.

Ключевые слова: культура, этнокультура, маргинальность, архетип, стереотип, неотип, русификация, глобализация, диаспора, миграция и т.д.

Объектом исследования является феномен маргинальности в этнокультуре кыргызов в условиях глобализации.

Цель и задачи исследования. Основная цель состоит в определении существенных социально-философских характеристик маргинальности в этнокультуре кыргызов и ее конкретных проявлений. В ходе исследования проделаны попытки обоснования и развития социально-философского подхода в исследовании проблемы маргинальности. Помимо этого, данный подход интерпретирован автором как многогранный процесс во взаимоотношениях между различными этническими образованиями.

Для достижения данной цели необходимо решение следующих **задач**:

- Провести обобщенный анализ сложившихся традиционных подходов к проблеме этнокультурной маргинальности;
- Определить сущностные типологические признаки и раскрыть культурные функции маргинальности;
- Раскрыть отношение феномена маргинальности к этнокультурной норме и соотнести с понятиями девиантности и аномии;
- Показать конструктивный и деструктивный характер влияния на этнокультуру кыргызов маргинальных новаций;
- Обосновать закономерность процесса глобализации маргинальности в период развития массового общества;
- Раскрытие аксиологического значения (тенденций) развития маргинальности в культуре суверенного Кыргызстана.

Теоретическая и практическая значимость исследования состоит в возможности использования ее основных подходов и выводов в дальнейшем развитии теорий культуры, личности, социальной философии, а также теорий мирового политического процесса. Помимо этого материалы диссертации могут быть использованы в разработке практических рекомендаций в разрешении назревших и требующих немедленного решения проблем во взаимоотношениях между культурами и этносами. Теоретические подходы, которые составили общее содержание проведенного исследования, могут быть использованы при чтении лекций, в подготовке учебников, связанных с социальной философией, социологией, политологией и культурологией, теорией мирового политического процесса, а также с теорией этноса и теорией личности.

RESUME

Of the dissertation of **Zamira Kalmamatova** on the subject “**Marginality phenomenon in Kyrgyz ethnoculture in the conditions of globalization**” presented for the degree of candidate of philosophy, specialty 09.00.11 – social philosophy.

Keywords: culture, ethnoculture, marginality, archetype, stereotype, neotype, russification, globalization, diasporas, migration.

The objective of the research is marginality phenomenon in Kyrgyz ethno culture in the conditions of globalization.

The main purpose of the dissertation is defining the essential social and philosophic features of marginality in Kyrgyz ethnoculture and its definite manifestation. In the process of research great attempts of basis and development of social and philosophic approach on marginality problems were made. Moreover the approach is interpreted by the author as multisided process in the mutual interaction between different ethnic formations.

Theoretical and methodological basis of the research compile works, ideas and regulations of the representatives of national and foreign political science of marginality phenomenon in Kyrgyz ethnoculture in the conditions of globalization, moreover different sources, facts and documents were used as basis information of study of various aspects of relations. In the process of research were used interdisciplinary methods as method of system analysis, interdisciplinary approach which is in the joint of Philosophy, History and Culture logy.

Results and novelty: as a result of comparative institutional and political analysis of soviet, post soviet and foreign researchers the author points out that marginality is a phenomenon reflecting the status of individual person who is the result of objective contradiction in the public development and the personification of definite ethnic, economic, social and cultural relations of space and time localization. Russification policy made it possible to centralize Russian authority and ignored local privileges and everything that was anomaly for Russian. The result of it became the transformation in social and economic stratification of population of Kyrgyzstan, which led to emergence of such subculture as: 1) transformation of descended nomadic people into the speculator-trader. 2) population which migrated to the city, but not became an urban. 3) lumpen-intelligentsia who took place of real intelligents. 4) religious marginality. 5) homeless.